

literary articles and essays were researched. The methodology of Y. Sverstyuk as the shevchenkoznavecs was analysed.

Key words: perception, style, essay, methodology, individual style, social and political journalism, outlook.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2016 р.

УДК 161

Марія Моклиця

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ СТУДІЇ ЄВГЕНА СВЕРСТЮКА В КОНТЕКСТІ ЙОГО СВІТОГЛЯДУ

У статті йдеться про поєднання публіцистики, ліризму й наукового підходу в шевченкознавчих студіях Євгена Сверстюка. Розглядаються взаємини двох митців крізь відстань часу (книга «Шевченко понад часом»), коли спорідненість світоглядів стає визначальною. У світогляді Сверстюка визначальними складниками є антирадянське дисидентство, християнська віра й патріотизм. Наголошується, що християнські цінності зумовлюють своєрідність вільнодумства й патріотизму Сверстюка. Йдеться також про суб'єктивізм літературної критики Сверстюка, який обертається більшою об'єктивністю, ніж академічні студії, об'єктивовані науковими підходами. Утверджується думка, що есеїстика Сверстюка про Тараса Шевченка, попри її ліричне суб'єктивне начало, експресивний пафос і публіцистичність, зіграла важливу роль в становленні шевченкознавства останніх десятиліть, наблизила Шевченка до сучасності, виявила глибинні прошарки творчості поета.

Ключові слова: Шевченко, есе, світогляд, християнство, патріотизм.

Шевченкознавчі розвідки, зібрані в книгу «Шевченко понад часом», Євген Сверстюк писав протягом усього життя, особливо інтенсивно – у період видання газети «Наша віра», що й дає підстави говорити про образ Шевченка в контексті його світогляду. Я свідомо певного термінологічного ризику у вживанні словосполучення «контекст світогляду», адже традиційно контекст ми шукаємо зовні, а світогляд – всередині автора. Однак саме шевченкознавчі студії вмотивовують такий слововжиток, оскільки цим студіям властива публіцистичність, популяризаторська й ідеологічно-політична спрямованість. Часто виглядає так, що Євген Сверстюк використовує Шевченка як спосіб маніфестації власних ідей і настанов. Есеї, найбільш часте жанрове

визначення, під яким подаються його студії, привертають увагу надмірним як для есею запалом борця й проповідника. В есеї мав би домінувати роздум, у Сверстюка думка завжди підпорядкована емоції. Отож світогляд, хоча й чітко проявляється в текстах, відсувається на периферію, оточує стрижневий образ своєрідним силовим полем, стає контекстом для емоційно-вольового зрощення Шевченка з «я» автора, слово якого найбільш надається визначенню «ліричний герой» прози про Шевченка. Ось характерний приклад цієї прози: «Я не знаю нічого драматичнішого і моторошнішого, ніж три останні роки життя Шевченка “на волі”. Кульмінація цієї драми – остання подорож в Україну. Вимріяне, злеліяне в снах повернення “додому”, в Україну, обмарену до кожної стежини і кожного дерева. Та подорож – із табуном псів за спиною, під прихованим конвоєм донощиків і рознощиків нечисти. Повернення в обітовану землю, де можна було знайти чисту годину, відчутти щасливу мить, лише коли міцно нап’єшся і, приспівуючи, вертаєшся до дитинства... Прокидаєшся, а перед тобою в повній формі нахабно підморгує обізнаний унтер Табачников – і ніде й натяку на збори тих зосереджено уважних земляків, яким на нинішніх картинах Шевченко читає революційні вірші» («Остання сльоза» [2, с. 19]). Привертає увагу не лише початкове «Я», а й друга особа в тій частині, де відбувається занурення у відчуття Шевченка. Власне гірке повернення в Україну й подібний до Шевченкового досвід нелюдського змагання з підлою системою дозволяє Сверстюкові оживлювати біографічні сторінки поета, не лише подавати їх у цілком іншому світлі, а й наповнювати пристрастю пережитого особисто.

Дивовижно суголосні і змістом, і формою поетичні та наукові висловлювання Євгена Сверстюка. Особливо коли йдеться про особистість і долю поета: «У Шевченковій біографії насамперед привертає увагу його вічний порив до незнаного і сміливий розрив. Він ніде не задрігав місця.

Від дяка утік.

В учителя не затримався.

У козачках не засидівся.

У Ширяєва не прийнявся.

В Академії мистецтв не прижився.

В Україні не влаштувався.

У солдатчині не пристосувався.

І взагалі на землі довго не забарився» («Рік високого сонця» [2, с. 78]).

Ліричний суб'єктивізм тут вочевидь домінує. Але якщо витягнути з емоцій голе твердження, його важко буде заперечити. І це вже феноменологія самого Євгена Сверстюка, українського дисидента, літератора, філософа й християнина, який доклав чимало зусиль, аби збагнути феномен Шевченка та донести його до знівечених духом українців.

Не випадково науковці академічного складу, наприклад, представлені в монографії «Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка» (Інститут літератури, матеріали «Шевченківської енциклопедії»...), посилаються на статті Сверстюка, зокрема, Юрій Барабаш, Василь Пахаренко. Особливо привернув увагу науковців текст, що зіграв важливу роль у розвитку сучасного шевченкознавства, – есей «Феномен Шевченка», уперше опублікований у газеті «Молодь України» 1990 року. Сверстюк лаконічно й надзвичайно точно формулює головні антиномії рецепції Шевченка. Ця вочевидь наукова теза, знову-таки, має форму не просто емоційного, а буквально віршованого афористичного висловлювання:

«За стіною стоять давно знайомі антиномії.

Шевченкова поезія проста – і в Шевченка немає нічого простого.

Шевченко наскрізь соціальний – і Шевченко завжди і весь у сфері духовних проблем.

Шевченко національний у всіх виявах – і Шевченко скрізь ставить проблеми загальнолюдські.

Скляна стіна відмежовує нас од світу трансцендентних ідей, які були рідні й зрозумілі Шевченковим сучасникам, котрі починали свій день молитвою» [3, с. 31]. На думку одразу спадають слова із вірша Євгена Сверстюка про Шевченка: «пісня, Завіт і Псалтир»: пісня як душа нації, Завіт як припис долі, Псалтир як щоденна молитва.

«У пошуках єдиної спільної мови я вийшов на євангельські джерела моєї книжки. Мають рацію ті, хто пише про моє “проповідницьке” літературознавство. Усіма силами душі я хочу повернути наше духовне життя в його природне християнське річище. Бо хоч те річище визначали Сковорода і Шевченко, нині ми дивимось і не бачимо, слухаємо – і не чуємо. Душі травмовані нігілізмом», – пише Сверстюк в есеї «Потрібна висота духу» [2, с. 265].

Таки й справді проповідницьке літературознавство – пристрасне свободолюбство, одягнене в міцний обладунок глибоко усвідомлених ідей.

Книга есеїв Євгена Сверстюка названа «Шевченко понад часом», що показово в багатьох аспектах. З погляду рецептивної естетики лі-

тература здійснює свою роль (чи призначення) у процесі сприйняття. Того чи того значення авторам минулого ми надаємо тут і тепер, у процесі нашого спілкування з ними. «Літературна традиція, – по-лемічно підкреслює Г. Яус, – це не вільний, нескутий діалог між текстами і авторами. Їхня уявна розмова понад часом починається тільки тоді, коли пізніший автор вступить до неї, визнавши якогось давнішого автора за свого – попередника, і знайде власне запитання, яке виведе його за межі вже даної в творі попередника відповіді» [5, с. 377]. Шевченко вочевидь для Сверстюка попередник, з його допомогою пізніший автор шукає відповіді на ті самі болісні питання, що й давніший, але додає у відповіді власний гіркий досвід шукань. Сверстюк здійснюється через Шевченка, але й Шевченко втілюється через Сверстюка, отримує можливість діалогу з читачами (тими самим, зрештою, українцями) з ближчої дистанції.

Світогляд Євгена Сверстюка, на мою думку, тримається на трьох китах: антирадянське дисидентство, християнська віра й патріотизм. Саме ці підвалини відшукує Сверстюк в особистості і творчості Шевченка, не приховуючи суб'єктивності власного сприйняття: «У країні вічної мерзлоти мені легше було зрозуміти “село на нашій Україні, неначе писанка”, “і сині гори над Дніпром”, і споконвічний “садок вишневий коло хати” – усе те, чого небокоптителі, гончі і псарі в Україні не відчують».

Попри всю убогість нашого життя, Бог посилає дощ і роси, пташині хори й увесь той барвистий світ, яким переповнена Шевченкова поезія» (з есею «То була дивовижна зоря» [2, с. 7]).

Особливо пристрасні, часом сатирично вбивчі слова Сверстюк адресує радянському шевченкознавству: «Кожна епоха творила свій образ Шевченка. І хотіла його словами говорити – від імени народу – про себе. Всі мухи-одноденки мають пасію сідати на вічне й вкривати його своєю подобою. У революцію й опісля поетові накинули “соціальне завдання” – пропаганду боротьби проти поміщиків та капіталістів. Його високим іменем безпардонно освячували беззаконня й терор». «У шкільних програмах і підручниках із тьмяних затертих слів ви-ліплено антипод Шевченка, задекорований під Шевченка». «Отже, після революції проблема Шевченка була розв'язана методом створення культу Шевченка. ... Сатанинські масштаби сталінської маскаради дали змогу поєднати Шевченка з усіма актуальними партійними

гаслами і навіть спокійно цитувати Шевченкові слова: “На всіх язиках все мовчить, бо благоденствує” («Феномен Шевченка» [2, с. 34, 36]. Сверстюк максимально наближує Шевченка до особистого досвіду, більшість його тверджень можна переадресувати йому самому. Як-от це: «Але яку внутрішню свободу треба мати, щоб написати таке і подати до царської цензури! Шевченко згадує, що він писав своїх “кровожерних гайдамаків” у розкішних залах Академії мистецтв. Справді, це навіть важко собі уявити: животворити народне повстання... Місяцями жити цим духом і не помічати зовнішнього світу, в якому живеш – і то після недавнього викупу на волю!» («Внутрішня свобода» [2, с. 63]. Мабуть, не меншу внутрішню свободу мав і автор «Собору у риштованні», і його вміння зберегти душу, дух і Слово у нелюдських умовах виживання так само подиву гідні. Пишучи про Шевченка, Сверстюк, так чи інакше, має на увазі й себе. Але в жодному разі це не свідчить про натяжки чи надмірну заполітизованість підходів, а тим паче – про авторський егоцентризм. Інвективи проти радянської системи, породжені власним болісним досвідом, дають змогу Сверстюкові актуалізувати ті моменти сприйняття Шевченка, які важко надаються до переосмислення, оскільки стали надто твердими стереотипами. Наскільки, де саме, у чому, як перекручений ідеологією Шевченко, ми переважно не усвідомлюємо, бо не здатні розгледіти. Звичний Шевченко не здається ідеологемним, він укритий цитатами, тобто тією псевдооб’єктивністю, яка не дає змогу побачити заретушовані ключові поняття Шевченкової творчості. Набутий і усвідомлений досвід протистояння радянській системі, послідовне й чесне вільнодумство, смак до здобутої самотужки істини дають Сверстюкові можливість набути бачення, кажучи Шевченковими словами, «внутрішнім оком». За машкарою облудних слів він уміє роздивитися справжні наміри, за славослов’ям – сатанинське кумиротворення, за канонізацією – свідоме вимивання підвалин. Шевченко, як ніхто інший зі знищених або перекручених радянською системою особистостей, може слугувати лакмусовим папірцем для виявлення правди і брехні. Сверстюк це збагнув краще від багатьох і зумів справді суттєво перепрограмувати коди в образі національного генія. З цього погляду його ім’я варто поставити поруч із такими яскравими реформаторами шевченкознавства, як Григорій Грабович (книгу якого Сверстюк шанобливо згадує), Оксана Забужко, уже згадувані Юрій

Барабаш, Василь Пахаренко та інші автори постколоніальних, психоаналітичних або герменевтичних підходів, за допомогою яких здійснено ревізію поширених стереотипів. Щоправда, Сверстюк виділяється і посеред них інтенсивністю та тотальністю перечитування. «Система вивернутих понять, нігілістичне заперечення давніх вартостей, похід проти Бога, віри, краси, добра і любови дозволив їм зовсім не рахуватися зі співцем любови. Вони брали крайні вирази його непримиренности з державним і церковним фарисейством або вирази його героїв-бунтарів, і з тих форм ліпили до себе подібний образ матеріаліста і безбожника». «Забльокowana свідомість не сприймає ключових понять Шевченкової поетики» («Рік високого сонця» [2, с. 70–71).

Щодо ключових понять Шевченкової поетики, то Сверстюк неодноразово посилається на Ю. Шевельова, за підрахунками якого найчастіше вживана лексема у словнику Шевченка – це Бог. Для Сверстюка очевидна глибока, послідовна, пристрасна й водночас свідома віра поета, яка була закладена в дитинстві, у світі, просякнутому християнством. «Бо те, що вчені люди беруть із філософії, простий народ споконвічно бере з релігії, і йому легко шукати річище образів філософської поезії Шевченка. Зрештою, і свою філософію життя поет виробляв більше на Біблії, ніж на філософії. Очевидно, Псалтир і народна пісня відкрили йому в дитинстві таїну символіки, яка охоплює таємницю сутности.

Примітивний раціоналізм нашого шевченкознавства, по суті, завуальовував душу його поезії нагромадженням зовнішніх асоціацій соціологічного порядку і таким чином нейтралізував її силу» («Остання сльоза» [2, с. 19].

Психолог Е. Фромм, матеріаліст за світоглядом, змушений визнати, шукаючи відповідь на питання «Мати чи бути?»: «Справді, якби історія Європи тривала в дусі XIII століття, якби в ній повільно і разом з тим поступально розвивався дух наукового пізнання та індивідуалізму, то ми перебували б нині у досить щасливому становищі. Але розум почав вироджуватися в маніпулятивний інтелект, а індивідуалізм – в егоїзм. Короткий період християнізації скінчився, і Європа повернулася до свого первісного язичництва». І далі: «Християнський герой був мучеником, оскільки за юдейською традицією найвищий подвиг – це віддати своє життя за Бога або за ближнього.

Мученик являє собою цілковиту протилежність язичницькому герою, уособленому грецькими та германськими героями. Мета останніх – завоювання, перемога, руйнування, грабунок; гідний підсумок життя для них – гордість, влада, слава, перевага в умінні вбивати...» [4, с. 153]. Сверстюк у своїй особі являє зразок християнського героя, таким він бачить і Шевченка. Мучеництво й жертва неминучі на земному шляху, але не задля власного вивищення чи перемоги над ворогами. Християнські цінності надають суттєво іншого сенсу дисидентським, антирадянським змаганням Сверстюка. Він свідомий свого служіння Богові й народу, так само, як свідомий був цього Шевченко.

Отже, яскравий суб'єктивізм статей Сверстюка про Шевченка, експресивність, сатиричність, політична загостреність його есеїв нібито виводять їх за межі не лише академічного, а й простого наукового дискурсу, адже наука мусить так чи інакше дбати про об'єктивність бачення, здобувати бодай мікрочастинки істини, але...

Над питаннями науковості літературної критики свого часу цікаво розмірковував Михайло Рудницький: «Ніяка кількість порівняного матеріалу, запозиченого з літератури, історії, філософії, не в змозі заступити критикові його індивідуального світогляду, його своєрідної чутливості, всіх тих даних освіти та темпераменту, що рішення про форму та ідею його суджень. Критика літератури заплутується в схоластичне павутиння, коли вірить, що із щораз більшої кількості літературних форм та ідей можна добути одну теоретичну відповідь на те, “що таке краса?”, “що таке мистецький твір?”, “що таке літературна форма?”, “яка ідея – мистецька?”, і від такої відповіді перейти до практичного застосування “наукової методи”, основаної на загальних законах, аналогічних до законів математично-природничих наук» [1, с. 400–4001].

Парадокс, або ж феномен Сверстюка полягає в тому, що його Шевченко набагато ближчий до того справжнього Шевченка, якого ми всі намагаємося пізнати, але з яким так часто не здатні порозумітися. Суб'єктивізм не можна подолати, але його можна усвідомити. Чим глибша самосвідомість індивіда, тим об'єктивнішими стануть його суб'єктивні оцінки. Суб'єктивність Євгена Сверстюка завжди обернеться для нас істиною ще й тому, що все, ним зроблене і сказане, корелюється вищими законами моралі. Як свідчить гіркий досвід Ніцше, істини поза межею добра і зла не існує. Істина відкривається палкому шукачеві, який вірить у спасіння світу й людини.

На завершення ще одна цитата: «Переживаємо час падіння ідолів, а водночас і розмивання усіх вартостей. Нам потрібна висота духу, щоб зустрітися, щоб не розминутися із Шевченковою висотою. Ми повинні берегти ту Шевченкову справжню висоту щасливої зірки на українському небі – для орієнтації у світі» («Потрібна висота духу», с. 265). На українському небі така ж щаслива зірка на ймення Євген Сверстюк не дасть збитися зі шляху багатьом добрим людям з вірою в серці.

Список використаних джерел

1. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке «Молода Муза?» / Михайло Рудницький. – Дрогобич : Відродження, 2009. – 502 с.
2. Сверстюк Є. Шевченко понад часом : есеї / Євген Сверстюк. 2-ге вид. – Луцьк ; Київ : ВМА «Терен»; ТОВ «Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”», 2011. – 276 с.
3. Теми і мотиви поезії Шевченка / Ю. Барабаш, О. Боронь, І. Дзюба, В. Мовчанюк, Є. Нахлік, В. Пахаренко, С. Росовецький, В. Шевчук. – Київ : Наук. думка, 2008. – 374 с.
4. Фромм Е. Мати чи бути? : пер. з англ. / Еріх Фромм. – Київ : Укр. письменник, 2014. – 224 с.
5. Яус Г. Р. Досвід естетичного сприйняття і літературна герменевтика : пер. з нім. / Ганс Роберт Яус. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2011. – 624 с.

References

1. Rudnytskyi M. *Vid Myrnoho do Khvylovoho. Mizh ideieiu i formoiu. Shcho take «Moloda Muza?»* [From Myrnyj to Khvylovyj. Between the idea and form. What is the "Young Muse?"]. Drohobych, 2009, 502 p. (in Ukrainian).
2. Sverstiuk Ye. *Shevchenko ponad chasom* [Shevchenko over time]. Lutsk; Kiev, 2011, 276 p. (in Ukrainian).
3. *Temy i motyvy poezii Shevchenka* [Themes and motives of Shevchenko's poetry]. Kiev, 2008, 374 p. (in Ukrainian).
4. Fromm E. *Maty chy buty?* [To have or to be?]. Kiev, 2014, 224 p. (in Ukrainian).
5. Yaus H. R. *Dosvid estetychnoho spryiniattia i literaturna hermenevtyka* [Experience aesthetic perception and literary hermeneutics]. Kiev, 2011, 624 p. (in Ukrainian).

Марія Моклиця. Шевченковедческие студии Евгена Сверстюка в контексте его мировоззрения. В статті говориться о сочетанні публіцистики, ліризма і наукового підходу в шевченковедческих студиях Евгена Сверстюка. Рассматриваются взаимоотношения двух художников сквозь расстояние времени (книга «Шевченко над временем»), когда родство мировоззрений становится определяющим. В мировоззрении Сверстюка определяющими составляющими являются антисоветское диссидентство, христианская вера и патриотизм. Отмечается, что христианские ценности предопределяют своеобразие

свободомыслия и патриотизма Сверстюка. Речь идет также о субъективизме литературной критики Сверстюка, который оборачивается большей объективностью, чем академические студии, объективированные научными подходами. Утверждается мысль, что эссеистика Сверстюка о Тарасе Шевченко, несмотря на ее лирическое субъективное начало, экспрессивный пафос и публицистичность, сыграла важную роль в становлении шевченковедения последних десятилетий, приблизила Шевченко к современности, обнаружила глубинные слои творчества поэта.

Ключевые слова: Шевченко, эссе, мировоззрение, христианство, патриотизм.

Maria Moklytsia. Shevchenko Scientific Studio Eugene Sverstiuk in the Context of Worldview. The article refers to the combination of journalism, lyricism and scientific approach in Shevchenko Eugene Sverstiuk studios. We consider the relationship between the two artists through the length of time (the book “Shevchenko over time”) when the relationship is crucial worldviews. In determining the outlook Sverstiuk components are anti-Soviet dissident Christian faith and patriotism. It is noted that Christian values cause dissent and originality Sverstiuk patriotism. It is also about the subjectivity of literary criticism Sverstiuk that spins more objectivity than academic studies, objectivity scientific approaches. Author maintained the view that essays Sverstiuk of Taras Shevchenko, despite its subjective principle lyrical, expressive pathos and publicistic, played a significant role in the recent decades Shevchenko, Shevchenko closer to the present, found deep layers of his poetry.

Key words: Shevchenko, essays, philosophy, Christianity, patriotism.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2016 р.

УДК 161

Евгений Никольский

ЕВГЕНИЙ СВЕРСТЮК – ПЕВЕЦ И ПРОРОК СВОБОДЫ ВЕРЫ И ЧЕСТИ

В статье раскрываются основные вехи биографии и ведущие аксиологические интенции Евгена Сверстюка, ставшего украинским пророком, провозглавшего для своего народа вечные истины христианской веры и пути их реализации в повседневной жизни. Специально отмечается, что писатель был из того поколения интеллектуалов, которые работали сразу в нескольких направлениях: Сверстюк был поэтом, философом, публицистом, переводчиком, критиком, общественным деятелем. Он автор важнейших самиздатовских украинских текстов «Собор в лесах» и «По поводу процесса над Погружальским». Особое